

Zalatnay István

Liturgikus szövegeink újraolvasása — egy református lelkész szemszögéből*

I.

*Zalatnay István református lelkész (Budapest),
az Erdélyi Gyülekezet vezető lelkésze.*

Előadásom címének második felét én magam adtam, azt, hogy „egy református lelkész szemszögéből”. Ezzel azt kívántam jelezni, hogy tudom, ez az olvasat csak egy meghatározott hagyomány felől rajzolódhat ki. De egyúttal azt is gondolom, hogy erre az olvasatra is szüksége van a keresztyénségnek. Arra, amelyet a liturgikus hagyományukban legszegényebbek tehetnek le az asztalra.

Mit jelent azonban a cím megadott, első fele „liturgikus szövegeink újraolvasása”? Gyakorlatilag végig erről fogok beszélni. Kezdjük azzal, hogy mit jelent az „újraolvasás”. Az „újra” szót gyakran az „ismét” szinonimájaként használjuk. Az „újra-olvasás” jelenhet tehát 'ismételt olvasás'-t. Egyre többen gondolják manapság: ideje, hogy ismét rendszeresen olvassuk liturgikus szövegeinket. Amikor néhány nemzedékkel ezelőtt kezdtük abbahagyni, senki nem sejtette, milyen súlyos következményei lesznek ennek. Ma már látjuk. El kell ismerni a hibát, és neki kell kezdeni az ismételt olvasásnak — és akkor talán visszatér egy jobb, romlatlanabb világ. Menjünk vissza azelőttre, amikor utat tévesztettünk!

Ezzel a programmal szemben azt szokták fölhozni, hogy valóra válthatatlan: nem lehet visszaforgatni a történelem kerekét, nem olvashatjuk, érthetjük úgy ezeket a szövegeket (sem), mint régen. Bár a hermeneutikai gondolkodás meggyőzően igazolja ezt, az igazi ellenérv mégsem az, hogy nem lehet, hanem az, hogy nincs miért, hogy céltalan. Mert mi történne, ha mégis sikerülne, ha „visszaléphetnénk néhány mezőt a történelemben”? Nos, kénytelenek lennénk megismételni az egyszer már megtett utat, s idő múltával ugyanott tartanánk, mint most. Ugyanabból csak ugyanaz lesz. Pontosan oda jutnánk ismét, ahol most tartunk. Nem igazán vonzó kilátás — különösen nem azoknak, akik éppen a kiábrándító jelenből szeretnének emigrálni a múltba.

Egy másik —divatosabb— irányzat „újraolvasást” mond, de „újraírását” gondol; azzal a meggondolással, hogy a régi szövegek *lényegét* valamilyen új formába kellene önteni. A mai körülményeknek megfelelőbe, érthetőbe és ezért siker-esélyesbe. Például: cseréljük le a 2000 évvel ezelőtti betlehem-i istálló kamionparkoló WC-jére (ahogy azt a református egyház tavalyi „karácsony-reklámozó szpotjában” tette) — és akkor mindjárt érthetővé válik a régi tartalom. Tényleg sokkal többen fordulnak meg manapság autóparkolóban, mint istál-

* A Magyar Egyházzenei Társaság XI. kongresszusán Budapesten, 2013. március 15-én elhangzott előadás.

lóban (különösen, mint 2000 évvel ezelőttiben). Sajnos a végén azonban kiderül, hogy „a fiú” születése helyett csak „egy fiú” születéséről sikerült beszélnünk — s e kettőnek édeskeves köze van egymáshoz. Sok —részben jó szándékú és színvonalas— mitológiátlanításnak induló átmitologizálási kísérlet után be kell látni: nem lehet kicsomagolni a formából a tartalmat; a kettő egymásba kapaszkodása összehasonlíthatatlanul erősebb, mint véltük. Ha nagyon viszket is valakinek a bőre, nem jó gyógymód, ha elevenen megnyúzzák.

Vannak azután olyanok, akik az „újraolvasást” „újraértelmezésnek” tekintik. A régi szövegekben mindenáron *mának szóló* üzenetet keresnek — de csak unalmas *mai* üzeneteket találnak. Sikerképes üzenetre vágnak, és ezért görcsösen nyomorgatják a megszólalni nem akaró szövegeket. Sőt, ez a kísérlet általában tragikomikussá is válik, mert mire kiizzadják a „mai üzenetet”, az bizony már csak tegnapi. Anyám meséli, hogy az '50-es években egyszer behajtották őket szovjet művészek vendégszereplésére. Előadás közben —az egyik szereplő felé intve— megbökte a nővére, és odasúgta neki: „Nézd, visszahozták a ruszki az elzabrált nyári kosztümödet!”. Attól fogva roppant jól mulattak az előadáson — a többi néző meglehetősen rosszallását kiváltva; ők ugyanis nem tudták, hogy a fergeteges jókedv nem a korabeli szovjet humor sajátos poénjainak szól, hanem annak, hogy milyen viccesen feszítenek az elvtársak az '50-es évek közepén a '40-es évek elejének divatos ruháiban. Vérmérséklettől függően lehet sírni vagy nevetni, amikor hasonlóképp a világból innen-onnan összezabrált eszme-darabkákat új teológiai felismerésekként próbálnak prezentálni.

II.

De hát csak ilyen sivár újraolvasási lehetőségeink lennének? Úgy gondolom, igen, mindaddig, amíg a „liturgikus szövegek újraolvasása” kifejezést alapvetően *genitivus obiectivus*-ként fogjuk föl. Ez az alapfeltétele ugyanis mind a három —kicsit ironikusan— fölvázolt előbbi lehetőségnek. Liturgikus szövegeinket mindhárom a „mi olvasásunk” szabadon választott tárgyának tekinti. A mi —e szövegektől függetlenül is létező— énünk olvasó-értelmező, döntést hozó tevékenysége tárgyának. Vagyis ezek az olvasástípusok mind úgy tekintenek ezekre a szövegekre, mintha azok kívül lennének rajtunk. És amelyekhez ezért odafordulunk vagy nem, innen vagy onnan nézzük, erre vagy arra használjuk azokat. Ez azonban tévedés. Mert *ezekhez* a szövegekhez *mi* akarva sem viszonyulhatunk így. És itt most nem arra a hermeneutikai axiómára gondolok, amely szerint semmilyen szöveg esetében nem létezik a tárgyilagossá, előfeltételmentes szemlélő helye, hanem arra, hogy alapvetően más, ha „liturgikus szövegeknek” vagy ha „liturgikus szövegeinknek” az olvasásáról beszélünk. Az első is érdekes, fontos lehet — most azonban a másodikat akarjuk cselekedni. Olyan szövegekről beszélünk, amelyek a legmélyebben formáltak bennünket, amelyekből mi lettünk. Amelyek —mondjuk így!— bennünket írnak és olvasnak. Próbáljuk hát most ennek megfelelően logikai prioritással *genitivus subiectivus*-ként érteni „liturgikus szövegeink újraolvasását”.

Induljunk ki abból, hogy benne-lételünk e szövegekben elsősorban nem cél, hanem kiindulópont!

Azt hiszem, erre sokan szívesen rábólintanak. Azok, akiknek erőteljes egyháztudatuk van, akiknek még mindig jóleső, hol megnyugtató, hol lelkesítő otthonosságot jelent a hívők közössége — főként, amikor széttekintve azt látják, hogy odakint barbár hordák a felismerhetetlenségig szétdúlták a tájat. Hát persze, hogy nem kint van az, amiről beszélünk, hanem bent. És nincs is ennél nagyobb kincsünk. Mivel is lenne érdemes többet, odaadóbban és reménykedőbben foglalkoznunk, mint ezzel? Mi —kisebbségben bár, talán ütöttek-kopottan, de— még belül vagyunk. Vonulhatnak tovább odakünn a tömegek széles, semmibe vezető utakon, mi itt bent tudjuk, még és már tudjuk, hogy ezeket a szövegeket kell újraolvasni.

Talán ez a legveszélyesebb önbecsapás. Valóban egy másik világban élünk mi? Ha igen, akkor azoknak, akik intenzív liturgikus életet élnek, alapvetően más, krisztusibb kellene, hogy legyen az életük, mint másoknak. Ezt látjuk, ha körül-nézünk? És még inkább: ezt látjuk, ha magunkba nézünk? Ha Isten színe elé állunk? Nem úgy van-e inkább, hogy sokkal inkább az elmúlt két-háromszáz évben kialakult formák, motivációk határozzák meg az —állítólag— benn lévőek belső világát is? Olyanok, amelyeknek létrejöttét éppen a liturgiából mint lelki otthonból és anyanyelvből való kiszakadás tette lehetővé? Vágyálmainkkal szemben a valóság az, hogy mi is a *saeculum*-hoz, a szekularizált világhoz tartozunk. Akkor is, ha még felismerhető rajtunk egy jellegzetes *couleur locale*.

III.

De hát akkor most kint vagy bent? Először az mondtam, hogy téves a *genitivus obiectivus*, mi liturgikusszöveg-újraolvasók beletartozunk a hagyományba, bennünket olvasnak ezek a szövegek, bennünk élnek tovább. Azután meg azt, hogy mi is, a legodaadóbb liturgikusszöveg-olvasók is mélységesen a világban élünk, a *saeculum* része vagyunk. Akkor hát melyik az igaz? Úgy gondolom mind a kettő — és éppoly hangsúlyosan. Merthogy a *saeculum* is „bent van”. Az is liturgikus hagyományunk olvasata. Ha nem így lenne: ugyan honnan került volna ide ez a *saeculum*? A Holdból csöppent? Nem, hanem a mi szövegeink lehetséges olvasatának terméke. Meglehet, egy szélsőséges olvasaté — csakhogy éppen azé, amely valósággá vált. Azok a szövegek, az a hagyomány errefelé kanyarodtak. Tévedés a *saeculum*-ot mások nyakába varrni, az ellenség művének címkézni. Önáltatás és morálisan is roppant aggályos. Hiszen az ahhoz vezet, hogy úgy érezzük: minél rosszabb a világnak — annál jobb nekünk. Minél szerencsétlenebb a világ, minél többet szenvednek az emberek, annál nyilvánvalóbb mások kudarca. És akkor majd „eljön még a mi időnk”. Újra ránk nyitják majd a templomajtót.

Az Egyház *saeculum*-hoz való viszonyára nézve négy álláspont lehetséges. Az egyik szerint —amely inkább a katolikus világban jellemző— rossz irányba

megy a világ, s ennek oka a világ elszakadása az Egyháztól, a keresztyén hittől. A másik szerint — ezt csökkenő mértékben ugyan, de még mindig nem kevesen gondolják, főleg protestánsok között— végső (vagy hát legalábbis legvégső) soron jó irányba megy a világ, és ez éppen a mi érdemünk, hisz a világ anonim módon, de ma is keresztyén. A felvilágosodás — Európában ma is uralkodó— meggyőződése szerint a világ jó irányba megy, de éppen azért, mert elszakadt az Egyháztól. Így hát három lehetséges válasz már meg is találta a maga *Sitz im Leben*-jét, világosan látható helyét a világban. Már csak egyetlen válasz gazdátlan: az igazság. A logikailag lehetséges negyedik álláspont. Az, amelyet még senki nem vállalt, de amelyiknek vállalása ma az Egyház elutasíthatatlan feladata. Azt kell felismerni és kimondani, hogy rossz irányba megy a világ, és ez a keresztyénség bűne. A mi általunk kiformált világban vált lehetségessé az a folyamat, amelyben először a keresztyén értékek egyik része felszámolta azok másik részét, majd — magára maradván — végképp széthullott, hogy mára semmi ne maradjon, csak ama „homokos, vizes sík”.

A logikailag iskolázott elme az előbbi tipologizálást formai okokból megkérdőjelezheti azzal, hogy csak akkor állja meg a helyét, ha egyáltalán létezik bármilyen „jó”, amely felé haladhat a világ. Való igaz: a felvilágosodás eredeti vízióját ma már felváltotta az, amelyben nem rossznak állítják be azt, amit a keresztyénség korábban „jó”-nak, hanem tagadják annak létezését. Ezt nem az EU-alkotmány megfogalmazói találták ki. Háromnegyed évszázaddal ezelőtt Bulgakov már azzal kezdte a Mester és Margaritát, hogy a profi szerkesztő letolja az ifjú költőt, aki megrendelt keresztyénellenes poémájában a lehető legsötétebb színekkel festi le Jézust, ahelyett, hogy azt bizonyítaná: Jézus nem is létezett. Persze azt is tudjuk, hogy néhány perccel később az olajosüveget a villamossínekre ejtő kelekótya Annuska miatt elgurul Berlioz szerkesztő villamos által lenyisszentett feje. Tökéletes a diagnózis: bárki tagadhatja akár a bármilyen értelemben vett „jó”-nak a létezését is, de akkor záros határidőn belül teljesen elveszíti a fejét. Attól tartok, már csak lépésekre vagyunk a villamos forgókapujától.

Ezzel az elmebeteg lehetőséggel szemben életet, jövőt egyedül az igazság kínál. A helyes válasz. Az, amelyet csak a keresztyén Egyház mondhat ki. Mert csak az vallhatja meg saját bűnét: azt, hogy őmiatta — miattunk — került tévútra az emberiség; illetve az emberiség mára egyedüli domináns, minden mást agresszíven maga alá gyűrő kultúrája.

IV.

Az elmondottak egyeseknek egész idegenül hangozhatnak. Mások talán megfontolásra méltónak vélik. De még azokban is föl kell, hogy vetődjön: ez egy kultúrtörténeti rekonstrukciós vázlat. Mennyiben érinti ez liturgikus szövegeinket? A nagy történelmi folyamat, a szekularizáció nem legfeljebb laza szálon kapcsolódik a liturgia történetéhez? Ez a felvetés két esetben állja meg a helyét:

vagy akkor, ha egy kultúra lényegét alapvetően nem az a vallás határozza meg, amelyből kisarjadt, vagy akkor, ha egy vallásnak nem a lényegéből fakadó és azt tükröző jelensége annak liturgiája.

Ha ezt a két feltételt elvetjük, akkor szükségképp azt kell gondoljuk: egy kultúra lényege —és ezért sorsa— szorosan kapcsolódik az adott kultúra vallásának liturgiájához. Ez egy feladatot határoz meg: azt, hogy a keresztyén liturgiának és kultúránk egészének a történetét egymásra vonatkoztassuk, hogy a kettőt egymással való összefüggésükben vizsgáljuk végig. Bár ilyenképpen itt egy elvégzendő feladat kijelöléséről van szó, joggal elvárható, hogy valami kézzel fogható is elhangozzék erről ebben az előadásban. Lássuk hát!

Mindenekelőtt: nem abszurd-e arról beszélni, hogy a mai szekularizált világ bármilyen értelemben liturgikus szövegeink egyfajta olvasata, sőt, hogy azoknak terméke lenne? Való igaz: e szövegek szavai, fordulatai, képei, történései lassan mind kikopnak a nagy többség életéből. Ez azonban nem változtat azon, hogy azok a szövegek élnek tovább a mai emberben is: sőt, a szertefoszlott szavak csak láthatóbbá teszik a mélyebb összefüggéseket, mint a héjazatát vesztett ház a tetőszerkezetet: a mai ember lelkében őseinek —általa már nem mondott— liturgikus szövegei ábrázolódnak ki: azok távlatai, reményei és félelmei, harmóniájuk —és diszharmóniájuk?, teljességük— és egyoldalúságuk. Azoknak levegője ritkul a mai ember tüdejében is.

És a másik oldalról nézve: a mai, szekularizált világ egyetlen lényeges vonása sem képzelhető el más liturgikus szövegek termékeként. Csak a mi szövegeink felől nézve válnak érthetővé. Ez igaz a nyugati ember individualizmusára, hódítani vágyására, a szellemi megragadás minden mással szembeni elsődlegességébe vetett furcsa hitére. A szekularizált világ emberének lelkében az üresség pontosan azt az alakot veszi föl, amelyet egykori hite formált meg. Más hitből kilépő ember lelkében más formája van az ürességnek, más íze van szájában a semminek.

Nem is lehet ez másképpen. A hitetlenség soha nem tudja kiszorítani a hitet, csak egy másik hit. Márpedig, ha egy ideig úgy is tűnt, hogy a nyugati ember a keresztyén hit helyére kvázi-vallásokat próbál tenni, mára ezeknek hírehamva sincsen. Mindenütt csak a keresztyén hit negatívját látjuk, de azért.

Másodszor: amiről beszéltem, nem igaz a keresztyénség keleti hagyományára. A bizánci és orosz központú kultúra egészen más utat járt be. Ennek a tudatosítása két fontos következménnyel jár: egyrészt figyelmünket azokra a jelenségekre irányítja, amelyekben különbözik a két nagy liturgiai hagyomány, márpedig tudjuk: e különbségek jóval kisebbek, mint első látásra vélhető. Másrészt: ha mind a két hagyományt alapvetően legitimnek tekintjük — a jelenlévőkre alighanem ez kivétel nélkül igaz—, akkor ez a felismerés megóv attól, hogy dermesztően szükségszerűnek gondoljuk azokat a folyamatokat, amelyekről beszélünk. Nehogy az összefüggések megpillantásának mámore a tehetetlenség másnaposságához vezessen! A liturgia történetében is lehetőségek, útelágazások és döntések sora az, amely feltárul szemünk előtt.

Harmadszor: a kultúrtörténeti összefüggések, következmények tudatosítása és ennek megfelelően a két nagy hagyomány közötti különbségnek a szokásosnál —értsd: a megfontolatlan ökumenikus divat által elvárnál— nagyobb-nak látása a másik oldalon optikai csalódásnak minősíti a nyugati hagyományon belüli, néha szakadéknynak tűnő különbségeket. Vannak nagy különbségek —különösen is, ha például az újprotestáns, gyakran kifejezetten antiliturgikus liturgiákat is figyelembe vesszük—; ezek azonban egy fokozatosan kibomló folyamat különböző stádiumainak jelenségei.

Ennek egyik, ha nem a legfontosabb aspektusa az individuum-központúság megjelenése és egyre dominánsabbá válása a nyugati liturgiában. Ezt mutatja a nyugati liturgia talán egyetlen olyan lényeges eleme, amely nincs meg a keleti liturgiában: a *Confiteor*. A *Confiteor* mint nem a celebráns, hanem az összes jelenlévő gyónása, mely liturgikus elem egyúttal mintegy kapuja, lehetségesítő feltétele a misébe való belépésnek. Hogyan is szól: „Vallom a mindenható Istennek, minden szenteknek és nektek testvéreim ...” Nos, ez nem más, mint egy komplett kis ontológia, amely egyrészt dualista, vagyis két pólussal számol; másrészt a két pólus nem a Teremtő és az Ő teremtménye, hanem az egyik oldalon az Én található, a másikon pedig minden más, és harmadszor: a két pólusból először az Én jelenik meg, s csak azután a másik pólus. (Bár Descartes teljesítményét azzal szokták relativizálni, hogy Augustinus már kitalálta előtte „technikailag” a *Cogito ergo sum*-hoz vezető gondolatmenetet, ennél sokkal fontosabb az, hogy az ő idejében már több mint egy fél évezred óta minden mise az ő filozófiájának alapstruktúráját előrejelző formulával kezdődött.)

Enélkül az évszázadokon át begyakoroltatott ontológia nélkül elképzelhetetlen lett volna a puritanizmus heroikusan egoista hitvilága is, és még később, ma, a személyiségétől megfosztottan fuldokló ember kétségbeesetten magamutogató extravaganciája.

De lássunk egy másik fontos liturgiátörténeti jelenséget is! Mint közismert, a zsolozsmagyakorlat kiürülésének, igazi és alapvetően közösségi Isten-tisztelésből penzumteljesítéssé válásának történetében döntő jelentőségű tényező volt a breviárium megszületése. Ennek fő gyakorlati oka az volt, hogy a prédikálórendeknek szükségük volt arra, hogy az úton lévő szerzetesek egy hordozható könyvben megtalálják a zsolozsmázáshoz szükséges teljes anyagot. De miért is keltek útra ezek a vándorszerzetesek? Azért, hogy prédikáljanak. Kiváltképpen is, hogy meggyőzés útján visszatérítsék a virulensen terjedő eretnekmozgalmak által megtévesztett embereket. Természetesen tisztelettel gondolunk ezeknek a szerzeteseknek a módszerére, szemben azokéval, akik az eretnekkérdés helyes megoldásának a máglyát gondolták. De csak ez a két lehetőség volt/van? A keresztényen hit lényegéből csak az fakadhat, hogy ha nem tudjuk fizikailag elpusztítani a másikat, akkor intellektuálisan kell meg- és legyőzni? Nem lehet, hogy jobb módszer a példa? A „jobb rész” megélése, felmutatása? Avagy: nem lehet adott esetben azt kérdezni, hogy miért tévelyedett el az, aki rossz útra sodródott? Miben van igaza? Mit kellene megváltoztatni, kijavítani itt benn?

Ezek is olyan lehetőségek, amelyek közötti választás egy alapvető szemléletmódtól függ. A prédikálórendek misszionárius lelkülete azt feltételezi, hogy van a keresztyén hitnek egy elmondható, összefoglalható lényege. Hogy a lényegyet valamiképp intellektuálisan kell megragadni. Ez nem az az alkalom, amikor ennek a nézetnek a létjogosultságát kellene megvitatni; a következményeit azonban fontos látnunk! (Megjegyzendő: nem csak a zsolozsma gyakorlata változott messzemenően ennek nyomán. Még sokkal plasztikusabban tetten érhető ez a templómépítésben: tessék csak elmenni egy klasszikus bazilika után bármelyik monumentális csarnoktemplomba! Az bizony egy egészen más világ! Szinte alig hihető, hogy ugyanaz az Isten lakjon abban.)

De hát nincs lényege a keresztyén hitnek? — tehető föl a kérdés. De hát van annak lényege? — kérdezhető vissza? Pontosabban: a keresztyén hit megélése valóban a keresztyén hit lényegének intellektuális elsajátítása lenne? És van lényege liturgikus szövegeinknek? Mert ha van, akkor szükségtelen időpocsékolás állandóan azokat mondogatni. Akkor azokat egyszer jól megtanulni, emlékezetben tartani, és szükség esetén felidézni, alkalmazni kell. Mint Newton vagy Ohm törvényeit. És akkor, akkor elindul világhódító útjára a liturgia nem-mondásának, majd később nem-is-olvasásának kultúrája. Akkor az ember liturgikus otthonát világnézetre cseréli. Persze szigorúan keresztyén világnézetre. Először. Ameddig még életjelet mutatnak a régi világ „szereplői”: szavai, rezdülései, képei, hangulatai. Amíg azok vissza-visszahívják maguk közé. Azután lassan elhallgatnak. És akkor csend lesz — legfeljebb az elme zakatolása hallszik. Az elméé, amely először izgatott kíváncsisággal és fiatalos lelkesedéssel kezd új és új lényeg-értelmezéseket és lényegkonstrukciókat kreálni, hogy azután el-elbizonytalanodjon, majd szorongva kérdezze magát: lehet, hogy eltévedtem? És egy ponton kétségbeesetten föl is kiáltson: hol vannak azok a régi liturgikus szövegek? Hol vannak az én egykor-volt szövegeim? Nem a lényegük, nem az üzenetük, nem a filozófiájuk, hanem ők maguk, a szövegek. Lehet, hogy azokat kellene újraolvasni?

Valóban arra van szükség. Ha van még lépés, ha kitaposható még bármilyen út, akkor annak előfeltétele szövegeink újraolvasásának elkezdése. Hogy az újraolvasás melyik lehetséges értelmében? Majd szépen kirajzolódik sokféle lehetőség a maga előnyével és hátrányával. Az első lépés azonban maga az olvasás. A visszatérés a folyamatos olvasáshoz. Sőt, a mondáshoz, az énekléshez. Ezért az előadás címét így is kell értenünk. Nem csak úgy, ahogy szinte magától értődőnek vélnénk, kérdő mondatként: „Hogyan olvassuk újra liturgikus szövegeinket?”, hanem válaszként egy több száz éves folyamatra; felszólításként: „Olvassuk, mondjuk újra liturgikus szövegeinket!” Elsősorban nem magunkért, nem azért, mert rosszul érezzük magunkat bőrünkben. Hanem másokért, a világért, az általunk életveszélyes útra vezetett emberiségért.

V.

Az Egyház alapvető feladata ma —ma is, és ma különösképpen— a bűnbánattartás. Ama negyedik válasz kimondása és konzekvens vállalása. Ez egyúttal válasz arra a kérdésre is, hogy hogyan kell újraolvasnunk liturgikus szövegeinket. Bűnbánattal: félve és reszketve, újra és újra kérdezve: hogyan válhatunk alkalmassá arra, hogy szövegeink más olvasatot oltsanak belénk és rajtunk keresztül másokba.

A bűnbánattartás mindig nehéz. Nem csak önismerésünket kell legyőzni hozzá, hanem a félelmünket is. A jövőtől való félelmet. Mert az igazi bűnbánatban nem tudhatjuk, hogy mi hangzik el — pontosabban, hogy mit hallunk meg *azután*; hogy milyen útra küldetünk tovább.

Néhány hónapja meghökkenve olvastam, hogy a kecsuák nyelve és gondolkozása szerint nem a múlt van mögöttünk és a jövő előttünk, hanem fordítva: a múlt van előttünk és a jövő mögöttünk. Így igaz. Az előttem lévő látom, a mögöttem lévő sosem. A múltat már átéltem, abban kiismerhetem magam, a jövőben nem.

Itt nem az általános igazság fontos. A jövő ismeretlensége önmagában izgalmas kihívásnak, vonzónak is tekinthető. A keresztyén hitnek a félelmetes távlatot az jelenti, hogy félreismerheti Isten hangját. Természetesen az Egyház története tele van bűnökkel, súlyos erkölcsi botlásokkal. A jövő mégsem ezért félelmetes, mert ilyesmivel a jövőben is számolni kell. Hanem azért, mert nagyon nagy jó szándékkal is tévedhetünk.

Természetesen tisztában vagyok azzal, hogy milyen horderejű teológiai kérdések vetődnek itt föl: az Egyház eszkatologikus létének történetisége és annak kontinuitása, illetve diszkontinuitása a szent történettel, a kánon határainak és a kánonon belüli határoknak az értelmezése. Liturgikus és minden más hagyományunk nyitottsága és zártsága. Mindezekről nem idő hiányában nem fogok beszélni, hanem azért, mert nem tudom a válaszokat. Azt azonban határozottan tudni vélem, hogy a hagyományt folyamatosan újraolvasó prófétai kiszolgáltatottság helyzetéből soha nem léphet ki az Egyház. És ezért újra és újra tévedhet. Még a legsúlyosabban is: összetévesztheti Isten hangját valaki máséval. Ezzel szembeni biztosíték ebben a földi lét nincs a kezünkben. Az egyetlen, amit tehetünk, hogy alázattal könyörögjünk, hogy akkor, legalább akkor, amikor nem jövátehető lépésre mozdul a lábunk, amikor csak jó vagy rossz irányba indulhatunk tovább, akkor kegyelmesen ismét megnyitassék a fülünk, és meg tudjuk különböztetni a hangokat: Ez a Baál hangja, ez is a Baál hangja — de ez most nem a Baálé, hanem az Övé: J...-é!